

Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ιδιότητα του Πολίτη και Εκπαίδευση

Στάθης Μπάβλιας

Περίληψη

Στο κείμενο αυτό αναλύεται η σχέση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τους σκοπούς ίδρυσης πολιτικής κοινότητας και την ιδιότητα του πολίτη στη φιλελεύθερη πολιτική παράδοση με σκοπό να αναδειχθεί η αντίφαση ανάμεσα στην οικουμενική διάσταση και την ουσιαστική απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη μια μεριά και στον αποκλεισμό από αυτή ενός μεγάλου τμήματος των πολιτών από την άλλη. Υποστηρίζεται επίσης ότι η άρνηση της οικουμενικότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ουσιαστικής απόλαυσής τους χωρίς διακρίσεις συνδέθηκε με τη συγκρότηση της εθνικής πολιτικής κοινότητας, παρόλο που η τελευταία υπήρξε το πλαίσιο για την αναγνώριση και την εγγύησή τους. Εξετάζεται τέλος η -δημόσια- εκπαίδευση ως όρος για την ουσιαστική απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ουσιαστικοποίηση της ιδιότητας του πολίτη, άρα και ως όρος για έναν ενεργό πολίτη, καθώς και η ανάγκη για σαφέστερο προσανατολισμό της στην οικουμενική ανθρωπιστική ηθική των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών.

Εισαγωγή

Τα ανθρώπινα δικαιώματα βρίσκονται στον πυρήνα του δυτικού ανθρωπισμού και αποτελούν τα ηθικά θεμέλια των δυτικών δημοκρατικών κοινωνιών. Ως εγγενή στοιχεία της ανθρώπινης ηθικής υπόστασης απευθύνονται στο ανθρώπινο είδος και, συνεπώς, είναι οικουμενικά και, ως τέτοια, έχουν ισχύ ανεξάρτητα από την ταυτότητα των ανθρώπων. Η φιλελεύθερη πολιτική παράδοση συνέδεσε τα ανθρώπινα δικαιώματα με την ιδιότητα του πολίτη και με το αίτημα όλα τα μέλη της πολιτικής κοινότητας να τα απολαμβάνουν χωρίς διάκριση. Ωστόσο, η ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ιδιότητας του πολίτη είναι μια ιστορία αποκλεισμών τόσο από την καθολική όσο και από την ουσιαστική απόλαυσή τους. Το αίτημα για ουσιαστική απόλαυσή τους έφερε στο προσκήνιο τα κοινωνικά δικαιώματα και, πρωτίστως, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το οποίο θεωρήθηκε θεμελιώδης όρος και για την «ουσιαστικοποίηση» της ιδιότητας του πολίτη. Οι αποκλεισμοί από την πλήρη απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνδέθηκαν όμως και με την οικοδόμηση του κράτους-έθνους και της εθνικής ταυτότητας: στον βαθμό που η εθνική πολιτική κοινότητα, εντός της οποίας διασφαλίστηκαν τα ανθρώπινα, τα πολιτικά και τα κοινωνικά δικαιώματα για τα μέλη της, αποκλείει ένα μέρος των ανθρώπων που ζουν στην επικράτειά της, πρωτίστως τις μειονότητες και τους μετανάστες, από την πλήρη και ουσιαστική απόλαυσή τους, γεννάται καταρχάς ένα καίριο ηθικό ζήτημα σχετικά με την οικουμενική αξία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γεννάται ακολούθως το ερώτημα αν οι δυτικές δημοκρατίες, στη συνάντησή τους με την ετερότητα, μπορούν να γίνουν πιο συνεπείς με τις αξίες τους ώστε να υπερβούν τον «παρτικουλαριστικό»

(particularistic) εθνικισμό τους και να ενισχύσουν τα οικουμενικά χαρακτηριστικά τους. Είναι βέβαιο ότι αυτή η προοπτική συνεπάγεται μια ορισμένη μεταβολή τόσο της εθνικής ταυτότητας όσο και του περιεχομένου της εθνικής εκπαίδευσης ώστε αυτό να προσεγγίσει τα οικουμενικά ιδεώδη που αντιπροσωπεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Στην εργασία αυτή θα αναλύσουμε τη σχέση της ιδιότητας του πολίτη με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εκπαίδευση σε δύο επίπεδα: αφενός στο επίπεδο της φιλελεύθερης πολιτικής παράδοσης και, αφετέρου, σε αυτό της εθνικής πολιτικής κοινότητας. Σκοπός μας είναι να εξετάσουμε κριτικά το ανθρωπιστικό ιδεώδες της αστικο-φιλελεύθερης παράδοσης έτσι όπως εκφράστηκε μέσα από την ιδεολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να αναδείξουμε τις ανακολουθίες, τα ηθικά ζητήματα που γεννά και τις προγραμματικές αντιφάσεις που ενέχει, αφενός στο πλαίσιο της φιλελεύθερης πολιτικής παράδοσης και, αφετέρου, στο πλαίσιο του έθνους-κράτους. Θα μας απασχολήσει επίσης το ζήτημα του περιεχομένου της εκπαίδευσης στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές δημοκρατικές κοινωνίες και του ρόλου της στην αντιμετώπιση των ηθικών και κοινωνικών προβλημάτων που τις διαπερνούν, πρωτίστως του κοινωνικού αποκλεισμού και των πολιτισμικών ανισοτήτων.

Εν κατακλείδι, το ουσιαστικό ζήτημα που θέτει η εργασία αυτή είναι ότι η ιδέα του ενεργού πολίτη είναι συνυφασμένη αφενός με την ουσιαστική απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφετέρου με την αναγνώριση της οικουμενικότητάς τους και ότι η επίτευξη των σκοπών αυτών προϋποθέτει μια εκπαίδευση που να προωθεί τα ιδεώδη του δημοκρατικού ανθρωπισμού.

Ιδιότητα του πολίτη και εθνική ταυτότητα

Η ιδέα της πολιτικής κοινότητας ως πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλαδή μιας ιδέας οικουμενικής, γεννήθηκε από την ίδια τη γαλλική Επανάσταση που, κατά παράδοξο τρόπο, γέννησε και την ιδέα του έθνους, δηλαδή μιας ιδέας που βρίσκεται στους αντίποδες της οικουμενικότητας. Ωστόσο, οι δύο αυτές ιδέες όχι μόνο συνυπήρξαν αλλά και ταυτίστηκαν. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτική κοινότητα είναι ταυτόχρονα και εθνική κοινότητα, δηλαδή αποτελείται από πολίτες προερχόμενους αποκλειστικά από μια εθνική ομάδα με κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως γλώσσα, θρησκεία και παραδόσεις. Υπ' αυτή την έννοια, η ιδιότητα του πολίτη ορίζει «αυτούς που είναι και αυτούς που δεν είναι μέλη μιας κοινής κοινωνίας» (Barbalet, 1988: 1), και συνεπώς η ταύτιση αυτή σηματοδότησε ταυτόχρονα και τον αποκλεισμό από τα δικαιώματα, και εν γένει από το έννομο καθεστώς (legal status) που τα παραχωρεί, όσων δεν ήταν μέλη της εθνικής πολιτικής κοινότητας.

Η ταύτιση της πολιτικής ιδιότητας του πολίτη με την εθνική ιδιότητα του πολίτη συνεπάγεται ότι η έννοια της ιδιότητας του πολίτη περιέχει δύο κύρια συστατικά στοιχεία, τα *έννομα δικαιώματα* (*entitlements*, τα οποία ενσωματώνουν και τα ανθρώπινα δικαιώματα) και το *αίσθημα του ανήκειν* σε μια κοινότητα (*belonging*). Η εθνική πολιτική κοινότητα, δηλαδή το κράτος-έθνος, υπήρξε η *εκ των ων ουκ άνευ* προϋπόθεση και συγχρόνως το πλαίσιο απόκτησης, απόλαυσης και διασφάλισης έννομων δικαιωμάτων για τα μέλη της, αλλά μόνο γι' αυτά. Η ιδιότητα του πολίτη αναπτύχθηκε και διαμορφώθηκε με βάση την αρχή της αλληλεγγύης και της κοινής ταυτότητας μεταξύ των μελών της εθνικής κοινότητας, από την οποία απέρρεαν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τους. Η βασικότερη από τις υποχρεώσεις που είχαν οι πολίτες του κράτους-έθνους ήταν η υποταγή στην εθνική κοινότητα και στους σκοπούς της, πρωτίστως την άμυνα (στρατιώτης-πολίτης) και την αναπαραγωγή της, η οποία αποτελούσε τη θεμελιώδη προϋπόθεση για την παραχώρηση δικαιωμάτων, όπως η στήριξη της οικογένειας, η υγεία και η εκπαίδευση των παιδιών (Yuval-Davis, 1997). Τα δικαιώματα αυτά ενισχύθηκαν προφανώς σε συνάρτηση με τη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων σε όλα τα μέλη της εθνικής κοινότητας: η «εθνικοποίηση της ιδιότητας του πολίτη» (Balibar, 1992: 118) προέκυψε από την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στην εργατική τάξη, τα οποία άσκησαν πίεση στο πολιτικό σύστημα κυρίως μέσω της ψήφου για την παραχώρηση και κοινωνικών δικαιωμάτων. Εντούτοις, αν η «εθνικοποίηση της ιδιότητας του πολίτη» ενίσχυσε τους δεσμούς των μελών της εθνικής κοινότητας και την κοινωνική συνοχή, απέκλεισε όμως όσους δεν ήταν μέλη της εθνικής κοινότητας τόσο από τη συμμετοχή

στην πολιτική ζωή όσο και από τα δικαιώματα που αυτή η συμμετοχή προσπόριζε στα μέλη της.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η εθνική ιδιότητα του πολίτη οικοδομήθηκε στη βάση ενός θεσμικού ρατσισμού, διότι καθιέρωνε ως κριτήριο παραχώρησης δικαιωμάτων την εθνική -ή/ και τη φυλετική- ταυτότητα (Turner, 2000: 23). Υπ' αυτή την έννοια, το κράτος-έθνος υπήρξε εν τη γενέσει του ο κατ' εξοχήν θεσμός μιας θεμελιώδους αντίφασης ανάμεσα στο οικουμενικό δυναμικό που εμπεριέχουν τα ανθρωπίνια δικαιώματα και στον μερικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων του πολίτη, ανάμεσα στη φιλελεύθερη εξισωτική και στην κοινοτιστική / «παρτικουλαριστική» αρχή του εθνικού δόγματος (Beiner, 1995: 12). Κατά συνέπεια, υπήρξε και ο θεσμός προαγωγής της έννομης εγγύησης των δικαιωμάτων των «ανθρώπων-πολιτών» του, από τη μια πλευρά, και του αποκλεισμού από την ίση απόλαυσή τους όσων δεν ήταν μέλη του, από την άλλη. Στις σημερινές δημοκρατικές κοινωνίες της Δύσης ο αποκλεισμός αυτός περιλαμβάνει τις διάφορες πολιτισμικές μειονότητες, και πρωτίστως τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, η έλευση των οποίων μετέβαλε άρδην και συνεχίζει να μεταβάλλει τον τρόπο με τον οποίο ήταν παραδοσιακά αντιληπτό το κράτος-έθνος.

Το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται εδώ είναι αν είναι δυνατόν και σε ποιο βαθμό να συμβιβαστεί ο οικουμενισμός και ο παρτικουλαρισμός στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, ώστε η σύνθεση που θα προκύψει να διασφαλίζει την ενότητα της πολιτικής κοινότητας και την ίση απόλαυση των δικαιωμάτων από όλους τους πολίτες και τις μειονότητες χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς. Είναι αυτονόητο ότι η επιτυχία αυτού του συμβιβασμού και η πραγματική αναγνώριση των δικαιωμά-

των στους «άλλους» εξαρτάται πρωτίστως από την αλλαγή του εθνικού μοντέλου και από τον προσανατολισμό του προς τις οικουμενικές αξίες. Εξάλλου, οι αλλαγές που έχουν επέλθει εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης καθιστούν ούτως ή άλλως αναγκαία μια επανεξέταση των εθνικών ταυτοτήτων στην κατεύθυνση μιας κοινωνίας με κοσμοπολίτικα χαρακτηριστικά (Γκίντενς, 2001: 53-55), καθώς και με ένα δημοκρατικό κράτος θεμελιωμένο σε μια ανοικτή και ελαστική (flexible) ιδέα του *ανήκειν* (Castles & Davidson, 2000: viii). Μια αλλαγή του εθνικού μοντέλου προϋποθέτει λοιπόν τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, ώστε να καταστεί δυνατή η αποδοχή και η αναγνώριση δικαιωμάτων για όσους δεν ανήκουν στο εθνικό «εμείς». Πώς μπορεί να γίνει αυτό;

Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι η παγκοσμιοποίηση προκάλεσε ήδη μια αύξουσα πολιτισμική και εθνική διαφοροποίηση στους κόλπους των δυτικών κοινωνιών, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των εθνικών ταυτοτήτων και των εθνικών πολιτικών εξαρτήσεων (loyalties) που ήταν θεμελιωμένες στην παραδοσιακή εθνική ομοιογένεια. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση και ειδικά οι ροές μεταναστών εργατών προκάλεσαν ανάλογες μεταβολές όχι μόνο στις οικονομίες των δυτικών δημοκρατικών κοινωνιών αλλά και στα πολιτικά τους συστήματα, κυρίως μέσα από την ενίσχυση των διεθνών οργανισμών και των διεθνών νομικών καθεστώτων που, στις περισσότερες περιπτώσεις, προκάλεσαν την εξασθένηση της εθνικής κρατικής κυριαρχίας. Τα σημαντικότερα συνοδευτικά φαινόμενα αυτών των αλλαγών είναι η παρακμή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του κράτους-έθνους και η φθορά των δικαιωμάτων που συνδέονται με την εθνική ιδιότητα του πολίτη

(Σάσεν, 2001). Παράλληλα, τα τελευταία χρόνια, μέσα από τη σταδιακή υπέρβαση των ορίων του έθνους-κράτους και της συναφούς εξάρτησής του από το διεθνές δίκαιο, τους διεθνείς οργανισμούς και τις δεσμευτικές γι' αυτό συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, παρατηρείται το φαινόμενο της έννομης αναγνώρισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και της απόκτησης αστικών, κοινωνικών και, ενίοτε, πολιτικών δικαιωμάτων (τοπικές εκλογές) από τους μετανάστες, ακόμα και σε περιπτώσεις που δεν τους έχει αποδοθεί το τυπικό *status* της ιδιότητας του πολίτη. Συνεπώς, οι αλλαγές που έχουν επέλθει τα τελευταία χρόνια στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ενσωμάτωσή τους στο εθνικό δίκαιο έχει ήδη μετασχηματίσει ως ένα βαθμό τόσο την έννοια της κρατικής κυριαρχίας και της ιδιότητας του πολίτη όσο και αυτή της εθνικότητας (Σάσεν, ο.π.: 175-6). Έτσι, εμφανίζεται μια τάση διαμόρφωσης ενός μεταεθνικού κρατικού μοντέλου το οποίο αντικαθιστά το εθνικό μοντέλο, και ενός συστήματος οικουμενικών / ανθρωπίνων δικαιωμάτων το οποίο αντικαθιστά το σύστημα των εθνικών δικαιωμάτων (Soysal, 1998: 194).

Ωστόσο, το εθνικό μοντέλο για να μπορέσει να καταστεί αποτελεσματικό στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας πρέπει να μετασχηματίσει τις ιδεολογικές συνιστώσες του ώστε να μετατραπεί σε πολιτικό εθνικό μοντέλο, δηλαδή από *national-ethnic*, όπου η έμφαση δίνεται στο φυλετικό / πολιτισμικό στοιχείο, να μετατραπεί σε *civic-ethnic*, το οποίο δίνει έμφαση στα ατομικά δικαιώματα και στην ίση και ελεύθερη άσκηση της ιδιότητας του πολίτη όχι μόνο ως αποδέκτη αλλά και ως δημιουργό της έννομης τάξης. Η ιδέα αυτή μπορεί να θεμελιωθεί κατά τον

Habermas στον *συνταγματικό πατριωτισμό*, δηλαδή σε μια κοινή δημοκρατική πολιτική κουλτούρα ερειδόμενη στη συναίνεση *επί της διαδικασίας* για τον ορισμό της έννομης τάξης, η οποία μπορεί να αποτελέσει τον κοινό παρονομαστή των πολιτισμικών ή ιδεολογικών οντοτήτων που συνθέτουν την πολιτική κοινότητα (Habermas, 1994: 86-87). Το σημαντικότερο στοιχείο αυτής της ιδέας είναι ότι αποσυνδέει την ιδιότητα του πολίτη από την εθνική ταυτότητα που θεμελιώνεται στην πολιτισμική έννοια του έθνους, προκρίνοντας έτσι μια καθαρά ορθολογική και συγχρόνως οικουμενική εκδοχή της ιδιότητας του πολίτη.

Η αποσύνδεση αυτή μπορεί όμως να είναι προβληματική και να υποτεθεί βάσιμα η ύπαρξη ενός κρίσιμου ορίου η υπέρβαση του οποίου μπορεί να αποβεί επικίνδυνη για τη συνοχή της εθνικής πολιτικής κοινότητας. Το μοντέλο του Habermas είναι ένα καθαρά ορθολογικό μοντέλο, το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη του τα ανορθολογικά στοιχεία που υπεισέρχονται στη δόμηση κάθε εθνικισμού, αλλά και τα προβλήματα που θα γεννούσε το εγχείρημα επιβολής του εν λόγω μοντέλου. Για παράδειγμα είναι γεγονός ότι το μεταεθνικό κρατικό μοντέλο και οι αλλαγές που επέφερε είχαν καταλυτικές συνέπειες στο εσωτερικό του κράτους-έθνους: Η κρίση της εθνικής αλληλεγγύης και η συναφής εξασθένιση του κράτους πρόνοιας, η αυξημένη ανεργία και η φτώχεια στις δυτικές κοινωνίες δημιούργησαν τις συνθήκες για αναβίωση των φασιστικών και εθνικιστικών κινημάτων και των ξενοφοβικών στάσεων έναντι των μεταναστών με λίαν αρνητικές συνέπειες για τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους (Turner, 2000: 26-27). Το δίλημμα λοιπόν οικουμενισμός / παρτικουλαρισμός δεν είναι εύκολο να λυθεί, πράγμα που δεν σημαί-

νει ότι δεν μπορούν να γίνουν παρεμβάσεις ή ότι δεν μπορούν να υπάρξουν αλλαγές.

Το ζήτημα αυτό αποτελεί εδώ και λίγα χρόνια αντικείμενο δημόσιας συζήτησης σε χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία, όπου τίθενται ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο είναι στατικές (fixed) οι εθνικές παραδόσεις ή, αντιθέτως, κατά πόσο είναι δυνατό να αλλάξουν ώστε το παραδοσιακό μοντέλο του κράτους-έθνους να δώσει τη θέση του σε ένα φιλελεύθερο-δημοκρατικό μοντέλο, και κυρίως σε ποιο βαθμό (Shafir, 1998: 17). Είναι προφανές ότι οριστικές απαντήσεις στα ζητήματα αυτά δεν μπορούν να δοθούν και ότι το πρόβλημα της αναθεώρησης των παραδοσιακών αντιλήψεων περί εθνικής ταυτότητας και ιδιότητας του πολίτη παραμένει ανοικτό.

Είναι όμως εξίσου προφανές ότι η επινόηση και η οικοδόμηση του έθνους υπήρξε προϋπόθεση για την ανάδυση της σύγχρονης δημοκρατίας ως πολιτικής κοινότητας ίσων και ελεύθερων πολιτών. Η εθνική πολιτική κοινότητα, παρά τις αντιφάσεις της με την οικουμενικότητα την οποία ενσωματώνει ως ένα βαθμό, αποτελεί τον αξεπέραστο ηθικο-κοινωνικό ορίζοντα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, υπό την έννοια ότι η τελευταία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τους κοινωνικούς δεσμούς που δημιουργούνται στο πλαίσιο των κοινών βιωμάτων και παραδόσεων της κοινότητας (Wellmer, 1997: 385 κ.ε.). Από αυτή την πραγματιστική σκοπιά, οι ενδεχόμενες αλλαγές της εθνικής ταυτότητας στις σημερινές συνθήκες ούτε μπορούν ούτε είναι ευκαίιο να ανατρέψουν την πραγματικότητα του έθνους-κράτους. Μπορούν όμως να υλοποιηθούν στην κατεύθυνση μιας δημοκρατικής κοινωνίας πιο ανοικτής στις οικουμενικές και ανθρωπιστικές αξίες, οι οποίες εξάλλου αποτελούν τις ηθικές βάσεις της και προς τις

οποίες οφείλει να είναι συνεπής. Με άλλα λόγια, το έθνος-κράτος μπορεί να εμπλουτιστεί με τις ανθρωπιστικές αξίες της δημοκρατίας στην κατεύθυνση μιας «δημοκρατικής σύλληψης του έθνους» (Λιάκος, 1997). Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μια σαφώς εκφρασμένη συλλογική βούληση η οποία θα μεταφραστεί πρωτίστως σε αντίστοιχες προσαρμογές των στόχων της εκπαίδευσης στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη-έθνη.

Για μια δημοκρατική εκπαίδευση στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες

Τα σύγχρονα έθνη-κράτη και η εθνική ταυτότητα διαμορφώθηκαν μέσα από πολύμορφες διεργασίες με επίκεντρο την εκπαίδευση. Η εκπαίδευση υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία οικοδόμησης του κράτους-έθνους, ενώ η φιλελεύθερη παράδοση τη θεώρησε ως βασικό μέσο για την επίτευξη της πολιτικής ισότητας, αλλά και του μετριασμού των κοινωνικών ανισοτήτων στο πλαίσιο της ισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών. Παρά την επιμονή στην πολιτική της ισότητας των εκπαιδευτικών ευκαιριών μέχρι σήμερα, τα αποτελέσματα δεν είναι τα προσδοκώμενα (Garnikow & Green, 2000: 102) τόσο για λόγους που έχουν να κάνουν με την ανεπάρκεια των πόρων που διαθέτει το κράτος όσο και με την άνιση αξιοποίηση των ευκαιριών που παρέχονται στα άτομα (Κελπανίδης, 2000: 78-79), πράγμα που, όπως έδειξαν οι Bourdieu και Passeron, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων σε ό,τι αφορά την κληρονομημένη κατοχή μορφωτικού κεφαλαίου (Bourdieu & Passeron, 1985). Το δυσεπίλυτο αυτό πρόβλημα δεν αφορά όμως μόνο τους άρρενες γηγενείς, με τους οποίους συνδέθη-

κε η κλασική έννοια της ιδιότητας του πολίτη, αλλά και τις διάφορες μειονότητες (εθνοτικές ή θρησκευτικές μειονότητες, γυναίκες, ανάπηροι, ομοφυλόφιλοι) και, κυρίως, τους μετανάστες. Είναι γεγονός ότι στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές δημοκρατικές κοινωνίες, οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες που παρέχονται στις μειονότητες απέχουν πολύ από το οικουμενικό ιδεώδες της ιδιότητας του πολίτη (Gamarnikow & Green ο.π.: 103). Από την άλλη μεριά, μια πραγματικά δημοκρατική εκπαίδευση οφείλει να προσφέρει σε όλα τα μέλη της χωρίς διάκριση τις δυνατότητες και τα μέσα που θα καταστήσουν δυνατή την αυτονομία και τον αυτοσεβασμό τους, χωρίς τον οποίο τα θεμελιώδη φιλελεύθερα και δημοκρατικά δικαιώματα δεν έχουν νόημα (Wellmer, 1997: 393). Είναι προφανές ότι, παρά τις πρακτικές δυσκολίες, τα ηθικά διλήμματα ή τα εμπόδια που δημιουργεί η άνισα «κληρονομημένη μόρφωση», κάτι τέτοιο είναι δυνατό να επιτευχθεί μόνο μέσα από τη διεύρυνση των δικαιωμάτων όλων των μελών της πολιτικής κοινότητας, ειδικά μέσα από την ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών σε όλους τους μαθητές χωρίς καμιά διάκριση.

Πέρα όμως από το πρόβλημα της ισότητας των ευκαιριών, η δημοκρατική εκπαίδευση βρίσκεται επιπλέον αντιμέτωπη με την πολυμορφία της πολιτισμικής έκφρασης, η άρνηση της οποίας τείνει να αποτελέσει παράγοντα όχι μόνο κοινωνικής αστάθειας αλλά και στέρησης των ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων για τις μειονοτικές ομάδες. Το γεγονός ότι τα έθνη-κράτη ιδρύθηκαν στη βάση της εθνικής ομοιογένειας και του εθνικού ιδεώδους οδήγησε στην περιθωριοποίηση ή και τον αφανισμό (εθνοκάθαρση) εθνοτικών ομάδων που είχαν διαφορετικά πολιτισμικά, γλωσσικά, θρησκευτικά ή άλλα χαρακτηριστικά. Η εθνοκεντρικά προσανατολισμένη

εκπαίδευση του έθνους-κράτους αποσκοπούσε πρωτίστως στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, στη βάση της οποίας αναγνωρίζονταν η ιδιότητα του πολίτη και τα εξ αυτής απορρέοντα δικαιώματα. Στις σημερινές συνθήκες, τα περισσότερα έθνη-κράτη συγκροτούν πολυπολιτισμικές κοινωνίες, στις οποίες τίθενται με ιδιαίτερη ένταση το ζήτημα της ίσης μεταχείρισης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των πολιτών, αλλά και των μεταναστών και των προσφύγων χωρίς διακρίσεις και ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη ταυτότητα του καθενός. Συνεπώς, η εκπαίδευση στα σύγχρονα έθνη-κράτη οφείλει να προσαρμοστεί στις συνθήκες της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και να απαντήσει στα δημοκρατικά αιτήματα για ίση μεταχείριση και ίσα δικαιώματα στη βάση της δημοκρατικής αρχής της ισότητας και της ελευθερίας όλων των πολιτών ανεξάρτητα από την ταυτότητά τους, αλλά και όσων δεν έχουν την ιδιότητα του πολίτη. Σε αντίθετη περίπτωση θα βρίσκεται σε αντίφαση με τις ηθικές βάσεις της δημοκρατικής κοινωνίας, δηλαδή με τον ανθρωπισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τον οικουμενικό χαρακτήρα τους.

Η δημοκρατική εκπαίδευση σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες οφείλει λοιπόν πρωτίστως να καλλιεργεί τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ όλων των ατόμων χωρίς διάκριση. Οφείλει δηλαδή να καλλιεργεί την ιδέα της ανοχής, νοούμενη ως «αποφυγή επιβολής οιοδήποτε περιεκτικού συστήματος πεποιθήσεων», σε συνδυασμό με τη δημόσια αναγνώριση όλων των πολιτισμικών ταυτοτήτων, αφενός ως προς τη συμβολή τους στην κοινή πορεία της κοινότητας, μιας συμβολής που όμως δεν έχει την ίδια αξία, και αφετέρου ως προς τη σημασία που έχουν για την ηθική ακεραιότητα του κάθε προσώπου

που ταυτίζεται με κάποια από αυτές (Gutmann, 1987: 304-307). Η αναγνώριση αυτή σημαίνει την αναγνώριση της αξίας που έχει σε μια δημοκρατική κοινωνία η ελευθερία όλων να επιλέγουν αυτό που κατά την κρίση τους αποτελεί τον αγαθό βίο, αλλά και της αξίας που έχει η ίδια η ύπαρξη και αναγνώριση ανταγωνιστικών αντιλήψεων περί του αγαθού βίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζεται ουσιαστικά η συμβολή όλων των πολιτισμικών ομάδων στον εμπλουτισμό της δημοκρατίας και την καλλιέργεια του δημοκρατικού ανθρωπισμού, δηλαδή μιας ηθικής που προωθεί τη δημοκρατική κοινωνική ολοκλήρωση και προσεγγίζει θετικά τα κοινωνικά αποτελέσματα του πολιτισμικού πλουραλισμού (Stavenhagen, 2002: 343).

Πέραν τούτου, μια δημοκρατική εκπαίδευση οφείλει, στη βάση του οικουμενικού ανθρωπισμού, να καλλιεργεί στους νέους τον σεβασμό για όλους τους λαούς, όπως ακριβώς οφείλει να καλλιεργεί τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των ατόμων σε μια δεδομένη δημοκρατική κοινωνία, επιδιώκοντας την κατανόηση της ιδιαιτερότητάς τους και αναγνωρίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα την αποδοχή του τρόπου ζωής ή των δοξασιών τους (Gutmann 1987: 309). Ο δημοκρατικός ανθρωπισμός, όντας ένας ανθρωπισμός οικουμενικός, δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια ορισμένη κοινωνία αλλά οφείλει να αγκαλιάσει την ανθρωπότητα στο σύνολό της, ώστε να αποκτήσει μια κοσμοπολίτικη διάσταση. Ενώ η εθνική ιδιότητα του πολίτη συνδέεται με ισχυρούς συμβολισμούς του ανήκειν καθώς και με μια εντοπισμένη χωροχρονικά ιστορική αφήγηση, η κοσμοπολίτικη ιδιότητα του πολίτη μπορεί να στηριχθεί σε εξίσου ισχυρές αναφορές του ανήκειν καθώς και σε μια παγκόσμια ιστορία

(Heater, 2004: 191-193), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απορρίπτεται η πρώτη ιδιότητα εις βάρος της δεύτερης αλλά ότι και οι δύο συνυπάρχουν στο έδαφος μιας συνειδητά επιλεγμένης πολυεπίπεδης ταυτότητας. Χρέος της δημοκρατικής εκπαίδευσης είναι συνεπώς να καλλιεργήσει τη συνείδηση ενός πολύμορφου και ταυτόχρονα κοινού κόσμου, ιδιαίτερα στην εποχή μας, εποχής της αλληλεξάρτησης της μοίρας ανθρώπων και εθνών (Heater, 2004: 240-246).

Μια τέτοια προοπτική προϋποθέτει μια άλλη αντίληψη του εαυτού μας και της ταυτότητάς μας, μια αντίληψη πιο κριτική και αναστοχαστική για τον δικό μας κόσμο, πιο ανοικτή απέναντι στους άλλους. Μια φιλελεύθερη και δημοκρατική εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργεί συναισθήματα συμπάθειας για τους πιο μακρινούς πολιτισμούς, να προωθεί τη γνώση της ιστορίας τους και του τρόπου ζωής τους και τη συνείδηση ότι ο κόσμος μας δεν είναι ούτε μοναδικός ούτε ανώτερος, μέσα από την έμφαση, μεταξύ άλλων, στην πολλαπλότητα του κόσμου, στην παγκόσμια ιστορία και τους μεγάλους πολιτισμούς (Nussbaum, 2003: 67 κ.ε.). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα οφείλουν συνεπώς να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη ενός οικουμενικού πνεύματος που να υπερβαίνει «τα απλά ‘πατριωτικά’ μοντέλα της ιδιότητας του πολίτη, τα οποία απαιτούν την άκριτη νομιμοφροσύνη (loyalty) στο εθνικό κράτος» και να προωθούν την ιδέα ότι «η ιδιότητα του πολίτη που θεμελιώνεται στα ανθρώπινα δικαιώματα... θα δημιουργήσει εμπόδια στις πολιτικές συγκρούσεις γύρω από τα ζητήματα της ταυτότητας» (UNESCO, 2005).

Η δημοκρατική εκπαίδευση οφείλει λοιπόν να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που δεν είναι κλεισμένη στον εαυτό της, αλλά προσανατολίζεται στον κόσμο και συμμερί-

ζεται τις ανάγκες του, τις οποίες δεν διακρίνει από τις δικές της. Μιας κοινωνίας της οποίας οι πολίτες είναι ταυτόχρονα πολίτες του κόσμου και ενδιαφέρονται για τον κόσμο επειδή ακριβώς είναι ο δικός τους κόσμος. Ενδιαφέρονται για τους άλλους ανθρώπους, ανεξάρτητα από φυλή, εθνικότητα ή χρώμα, γιατί έχουν ως αφετηρία τους την πίστη σε πανανθρώπινες αξίες. Είναι μια κοινωνία με ανθρωπιστικά θεμέλια και οικουμενικό προσανατολισμό.

Είναι βέβαιο πως μια τέτοια προοπτική ενέχει έναν ορισμένο μετασχηματισμό και ίσως τη μερική αποδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας. Όμως αυτό είναι «το τίμημα της νεωτερικότητας», αλλά κυρίως όρος επιβίωσης τόσο της φιλελεύθερης δημοκρατίας όσο και των εθνικών κοινοτήτων. Διότι, στην αντίθετη περίπτωση, είναι πολύ πιθανό οι ανθρωπιστικές αξίες που αντλούν το ηθικό τους δυναμικό από τα ανθρώπινα δικαιώματα να απαξιωθούν περαιτέρω, και μαζί με αυτά να απαξιωθεί και η ίδια η φιλελεύθερη δημοκρατία (Wellmer, 1997: 399).

Βιβλιογραφία

- Arblaster, A. (1984). *The Rise and Decline of Western Liberalism*. N. York: Blackwell.
- Balibar, E. (1992). *Les frontières de la démocratie*. Paris: Éditions de la découverte.
- Barbalet, J. M. (1988). *Citizenship*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Beiner, R. (1995). Why citizenship constitutes a theoretical ... century in R.